

ЎЗБЕКИСМТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

Улфатхон Муҳибова

БҲАКТИ АДАБИЁТИ

(Монография)

Тошкент - 2012

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ**

УЛФАТХОН МУҲИБОВА

БҲАКТИ АДАБИЁТИ

Тошкент – 2012

Бхакти адабиёти ўрта асрлар Ҳиндистон халқлари адабиётининг энг катта меросини ташкил этади. Ушбу монография Тошкент давлат шарқшунослик институтида давлат илмий-техника дастурлари доирасида амалга оширилаётган Ф-1-139 «Шарқ халқлари адабиёти тарихи ва жанрлар типологияси» номли илмий-тадқиқот лойиҳаси асосида тайёрланди. Монографияда ўзбек шарқшунослигида илк бор Бобурийлар давридаги бхакт шоирлар ижоди мисолида бхакти адабиётини ҳар томонлама ўрганиш мақсад қилиб қўйилган.

Мазкур китоб филология йўналиши бўйича тадқиқот ишларини олиб бораётган адабиётшунослар, шу билан бир қаторда кенг китобхонлар оммаси учун илмий-адабий ва маънавий-эстетик маълумот берувчи манба сифатида хизмат қилади.

Масъул муҳаррир: ф.ф.д.проф. Маннонов А.М.

Такризчилар: ф.ф.н. доц. Ходжаева Т.А.
ф.ф.н.доц. Алимбеков А.

Ушбу монография Тошкент давлат шарқшунослик институти илмий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган (3-сонли баённома, 01.11.2012 йил)

© Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2012

МУНДАРИЖА

КИРИШ СЎЗИ.....	3
I БОБ. XV-XVII АСРЛАР БХАКТИ АДАБИЁТИНИНГ ИЖТИМОЙ-МАЪНАВИЙ ВА ДИНИЙ-ФАЛСАФИЙ АСОСЛАРИ	
XV-XVII асрлар ижтимоий ва диний-фалсафий қарашлар тизимида бхакти таълимоти.....	6
Бхакти адабиётида анъана ва ворисийлик: бхакти адабиёти ва ҳинд эпослари.....	58
Бхакти адабиёти ривожда Бобурийлар сулоласининг туган ўрни.....	74
II БОБ. XV-XVII АСРЛАР БХАКТИ АДАБИЁТИ.....	101
XV-XVII асрлар ҳинд адабий жараёнлари ва бхакти адабиёти.....	101
Бхакти адабий мероси таснифи.....	123
III БОБ. БХАКТИ АДАБИЁТИДА ИНСОН КОНЦЕПЦИЯСИ.....	175
ХУЛОСА.....	188
Фойдаланилган адабиётлар.....	190

КИРИШ СЎЗИ

Жаҳон миллий адабиётларининг ривожланиш тарихида, биз, адабий жараёнларнинг турли номлар билан аталишининг гувоҳи бўламиз ва бу номлар, аксарият ҳолларда, шу даврнинг етакчи мафқураси, давр ижтимоий-маданий ҳаётида алоҳида ўрин тутган ва адабий жараёнларга ўз таъсирини ўтказиб, адабиётда туб бурилиш ясаган сулола, ижтимоий қатлам ёки ҳодисалар билан боғлиқ бўлади. Хусусан, ғарбда, биз, куртуаз (трубадурлар) ёки барокко (рицарлик), Хитойда Хан, Мин ёки Тан сулолалари даври адабиёти, Арабистонда Жоҳилия даври, Уммавийлар, Аббосийлар ёки Мамлуклар даври адабиёти, Афғонистонда Рушанийлар адабиёти, Эронда Пахлавийлар ёки Сафавийлар даври адабиёти, турк адабиётида эса Усманийлар, Танзимот, Текки даври адабиёти, япон адабиётида Хейан даври адабиёти, Генроку ёки Цид (кайси бири аввал) адабиёти каби номларни учратамиз. Ҳиндистон халқлари адабиёти ҳам бундай номлардан мустасно эмас. Бҳакти адабиёти Ҳиндистон халқлари адабиёти ривожининг ўрта асрлар даврининг номи бўлиб, бу ном шу даврдаги ҳукмрон мафқура ва унинг адабиётга таъсири натижасида шаклланган. Ҳинд адабиётининг ундан кейинги давр ривожиди ҳам худди шундай номларни, хусусан, Рити, Бхаратенду ёки Харишчандра даври адабиёти каби номлар мавжуд. Ҳинд адабий меросларининг бу номлари ҳам, таъкидлаб ўтганимиздек, шу давр адабий жараёнларида юз берган муҳим янгича қарашларга асос солган шахслар ёки ижтимоий ҳодисаларнинг адабиётда туб бурилиш ясаши натижасида вужудга келган.

Бҳакти ҳаракати ҳинд жамияти ижтимоий онгида инқилобий ўзгаришларни амалга оширган диний-ислоҳотчилик ҳаракатидир. Бҳакти ҳиндуизм дини ислохоти йўлида илк бор VI асрларда Ҳиндистоннинг жанубида Тамилнаду штатида шаклланган ва X-XII асрлар бҳакти ҳаракатининг жанубда энг ривожланган даври бўлиб, тамил алварлари жанубий бҳакти адабиётининг энг кўзга кўринган намояндалари сифатида ўрганилади. Бҳактининг иккинчи катта ўчоғи Ҳиндистоннинг шимолида XV асрларда Бобурийлар сулоласи ҳукмронлиги даврида шаклланиб ривожланган ва XVIII аср охириларгача шимол халқининг асосий мафқуравий олами бўлган.

Маълумки, жамиятдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар доимий ўзгарувчан жараён бўлиб, бу ўзгарувчанлик асосида инсон онгининг ўзгарувчанлиги ётади ва ҳар бир даврнинг ижтимоий ҳодисалари ўзи учун зарур бўлган мафкурага суянади. Ўрта асрларда эса ҳинд жамиятида халқ манфаатлари учун зарур бўлган мафкурага бўлган эҳтиёж шаклланганлигини кузатиш мумкин. Инсон онгини ўзгартириш билан боғлиқ бўлган бҳакти ҳаракати айнан шу эҳтиёж асосида шаклланди ва ўзининг жамиятдаги фаол ҳаракатлари туфайли оддий ғоялар мажмуасидан аниқ мазмунга эга бўлган мафкурага айланди. Давр мафкураси эса, айниқса, у халқ манфаатларига қаратилган бўлса, авваламбор, адабиётда ўз аксини топади. Шу боис бҳакти ҳаракатининг жануб ва шимолдаги иккала даври ҳам ўзидан жуда катта адабий мерос қолдирган.

Бҳакти ҳаракати ўз мазмун-моҳиятига кўра тасаввуф билан ҳамоҳанг ҳаракатдир. Ислоҳ динининг Ҳиндистонда ҳукмрон динлар қаторидан ўрин олганлиги бу ерда ҳам тасаввуф ғояларининг кенг ёйилгани ва бу асосда тасаввуф адабиётининг ҳам шаклланганлигини кўрсатди. Тасаввуф адабиёти ҳам бҳакти ҳаракати билан бир даврда ва бир ҳудудда, яъни Бобурийлар салтанати ҳудудларида бунёдга келди.

VI асрларда Ҳиндистоннинг жанубида шаклланган бҳакти ҳаракати XV асрларга келиб Ҳиндистоннинг шимолида кенг ёйилди ва XVIII асрларгача Ҳиндистонда етакчи мафкура бўлиб қолди. Рухий озодлик билан боғлиқ бҳакти ва тасаввуф таълимотлари ўрта аср инсониди ички қувонч туйғуларини шакллантирди ва бу қувонч шеърӣ мисраларда ўз аксини топа бошлади. Адабиётнинг руҳӣ озодлик ғояларини ифода этиш воситасига айланиши халқ орасидан номи жаҳонга танилган иқтидорли шоир, адиб ва адибалар етишиб чиқишига асос бўлди. Адабиётда *бҳакт шоир* номи билан юритиладиган бу иқтидор соҳиблари жануб ва шимолда ҳинд адабиётининг энг катта ва энг сермазмун меросини яратиб қолдирдилар. Мана шу бой меросни, аниқроғи шимолий бҳакти адабий меросини яратган шоирларнинг ижоди, уларнинг бҳакти ғояли асарлари ва бу ғояларни тарғиб этиш йўлида олиб борган фаолиятларини ва уларнинг бугунги кун Ҳиндистон халқлари адабиётида тутган ўрнини манбалар асосида тадқиқ этиш мазкур монографиянинг асосини ташкил этади.